

Konstantynopol – Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesno-bizantyńskim, red. Mirosław. J. Leszka, Teresa Wolińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, ss. 751

Monografia, która jest przedmiotem niniejszego omówienia, to owoc pracy uczonych, należących do tzw. łódzkiej szkoły bizantynologicznej. Książka powstała w ramach grantu, przyznanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej. Dzięki niemu łódzcy badacze mieli możliwość dokonania wielomiesięcznych kwerend źródłowych w najlepszych ośrodkach zachodnioeuropejskich (jak Oksford, Paryż czy Rzym) oraz badań *in situ* prowadzonych w Stambule.

Łódzka szkoła bizantynologiczna to największe tego typu środowisko naukowe w Polsce. Jej twórcą był profesor Waldemara Ceran (którego pamięci poświęcona jest omawiana praca), następca profesor Haliny Evert-Kappesowej, uczennicy Kazimierza Zakrzewskiego, jednego z ojców polskiej bizantynologii. Waldemar Ceran zajmował się w swoich pracach: społeczeństwem Antiochii w IV w., poglądami Euzebiusza z Cezarei oraz Jana Chryzostoma na temat władzy cesarskiej, postawą Kościoła wobec religijnej polityki Juliana Apostaty, postawą elit pogańskich i chrześcijańskich wobec centralizacji i biurokratyzacji państwa oraz historią bizantynologii polskiej.

Badania łódzkich bizantynistów obejmują różne aspekty dziejów Cesarstwa. Maciej Kokoszko zajmuje się fizjonomiką, medycyną oraz dietetyką antyku i Bizancjum. Zainteresowania Mirosława J. Leszki oscylują wokół uzurpacji w okresie IV-X w., arystokracji wojskowej w II połowie V w., roli cesarzowych w okresie wczesno- i średniobizantyńskim, stosunków bizantyńsko-bułgarskich w VII-XI w. Wśród pól badawczych Teresy Wolińskiej należy wymienić relacje Cesarstwa z państwami barbarzyńskimi na Zachodzie, dzieje Sycylii pod panowaniem bizantyńskim, krąg wybitnych postaci VI w., w szczególności osób skupionych wokół Justyniana I oraz dzieje konfliktów bizantyńsko-perskich o Armenię. Sławomir Bralewski zajmuje się historią Kościoła wczesnobizantyńskiego, historiografią kościelną,

relacjami pomiędzy państwem a Kościołem we wczesnym Bizancjum. Małgorzata B. Leszka podejmuje kwestię roli duchowieństwa na dworze cesarskim i w życiu politycznym wczesnego Bizancjum oraz cesarzowych w okresie wczesno- i średniobizantyńskim. Prace Piotra Krupczyńskiego dotyczą armii wczesnobizantyńskiej i stosunków wojskowych z dworem cesarskim. Paweł Filipczak zajmuje się życiem społeczności miejskich w IV-VI w., szczególnie zwracając swoją uwagę na bunty i niepokoje społeczne, a także administracją miast wczesnobizantyńskich, zaś Kiril Marinow podejmuje rolę czynników geograficznych w dziejach stosunków Bizancjum z Bułgarią oraz teorię i praktykę bizantyńskiej sztuki wojennej. Przedmiotem badań Andrzeja Kompy jest historiografia bizantyńska od V do IX w.

Omawiana praca podzielona została na 11 rozdziałów. Pierwszy z nich (*Powstanie Konstantynopola i jego dzieje od IV do początku VII w.*, ss. 13-101) otwiera tekst Pawła Filipczaka (*Miasto na siedmiu wzgórzach. Topografia i środowisko naturalne Konstantynopola w zarysie*, ss. 13-23), przedstawiający środowisko geograficzne i topografię Konstantynopola. Autor prezentuje w nim m.in. teorie, dotyczące procesów geologicznych, których efektem było ukształtowanie się obszarów, na których założony został Konstantynopol. Następnie M. J. Leszka oraz T. Wolińska charakteryzują losy antycznego Bizantion (*Byzantion*, ss. 23-29), m.in. okoliczności powstania miasta, jego udział w wojnach pomiędzy Atenami a Spartą, czy też dostanie się pod rzymskie panowanie. Kolejny podrozdział stanowią rozważania dotyczące założenia Konstantynopola przez Konstantyna Wielkiego i kształtowania się jego stołecznego statusu (*Konstantyn Wielki i założenie Miasta*, ss. 29-38; *Ewolucja statusu Miasta. Idea Konstantynopola – Nowego Rzymu*, ss. 38-42) pióra M. B. Leszki oraz M. J. Leszki. W ostatniej partii rozdziału I (*Zarys dziejów Konstantynopola w latach 337-602*, s. 42-101) ci ostatni autorzy ukazują politykę poszczególnych władców wobec Konstantynopola. Przyjęcie takiego rozwiązania daje im możliwość scharakteryzowania procesu rozwoju miasta w epoce wczesnobizantyńskiej, jak również przekazania Czytelnikowi *quantum* wiedzy, umożliwiającej śledzenie wywodów w dalszych częściach książki.

II rozdział (*Kształt urbanistyczny Miasta*, ss. 102-177) poświęcony jest organizacji przestrzennej Konstantynopola. M.J. Leszka po przedstawieniu ogólnej charakterystyki struktury urbanistycznej bizantyńskiej stolicy (*Uwagi wstępne*, ss. 102-109), omawia kompleks

zabudowań Wielkiego Pałacu (*Wielki Pałac i rezydencje cesarskie*, ss. 109-119), nie zapominając o licznych, pomniejszych, obiektach pałacowych, leżących poza główną siedzibą władcy, jak: Bryas, Damatrys, pałac św. Mamasa, Hebdomon, Blacherny. T. Wolińska przedstawia obiekty użyteczności publicznej (*Hipodrom. Łaźnie Zeuksipa. Bazylika. Senat*, ss. 119-132), zaś S. Bralewski kościoły konstantynopolitańskie (*Konstantynopolitańskie kościoły*, ss. 132-151). Rozdział uzupełniają dwa podrozdziały autorstwa K. Marinowa. Pierwszy dotyczy konstantynopolitańskich portów (*Porty*, ss. 151-157). Szczególnie interesującą jego część stanowi przedstawienie wyników badań archeologicznych prowadzonych przez Stambulskie Muzeum Archeologiczne na terenie Yenikapı. W 2009 r. odsłonięto tam ponad trzydzieści wraków statków wczesnobizantyńskich, co jest największym znaleziskiem tego typu na świecie. W drugim podrozdziale K. Marinow charakteryzuje fortyfikacje i koncepcję obronną Konstantynopola (*Umocnienia Konstantynopola*, ss. 157-177).

Główną część rozdziału III (*Mieszkańcy Konstantynopola*, ss. 178-233), poświęconego ludności stolicy cesarstwa, stanowią rozważania A. Kompy dotyczące struktury społecznej Miasta (*Struktura społeczna*, ss. 178-226). Znajdziemy tutaj bardzo istotne uwagi dotyczące polityki rodzinnej cesarzy bizantyńskich, czy też powstania obcoplemiennych elit władzy. Warto zwrócić uwagę na ustalenia na temat konstantynopolitańskiej klasy średniej, w tym dróg kariery urzędniczej. Refleksje na temat roli kobiet w społeczeństwie Konstantynopola wydają się być wstępem do bardziej pogłębionego studium. W końcowej części rozdziału III (*Kibice i nie tylko, czyli konstantynopolitańscy fakcjonści*, ss. 226-233) T. Wolińska przedstawia działalność faksji hipodromowych i ich rolę w życiu stołecznego miasta.

W części IV pracy (*Cesarz, dwór i poddani*, ss. 234-269) M. J. Leszka wraz z T. Wolińską podejmują kwestie związane z osobą cesarza i jego otoczeniem. Szczególnie warto zwrócić uwagę na podrozdział dotyczący kontaktów pomiędzy władcą a poddanymi (*Cesarz w kontaktach z poddanymi*, ss. 247-258). Dochodziło do nich zarówno podczas oficjalnych ceremonii państwowych, kościelnych, jak i np. w czasie wyścigów w hipodromie.

W rozdziale V (*Władze Konstantynopola*, ss. 270-349) P. Filipczak ukazuje w jaki sposób zarządzana była bizantyńska stolica. Ten fragment książki otwierają, oparte o wnikliwą analizę źródeł, rozważania na temat funkcji jakie sprawował prokonsul, który w pierwszej

fazie istnienia Konstantynopola był odpowiedzialny za jego zarządzanie. W podrozdziałach poświęconych prefektowi miasta, który pod koniec lat 50. IV w., zastąpił prokonsula, na szczególną uwagę zasługują ustalenia dotyczące daty utworzenia tego urzędu, drobiazgowy opis zadań, jakie stały przed urzędnikami prefektury oraz omówienie zachowanych przekazów na temat rozdawnictwa darmowego chleba. Niemniej interesująca jest analiza systemu ochrony Miasta przed pożarami oraz aparatu policyjnego. Odnotować wypada rozważania autora na temat prerogatyw kwezytora, którego zadania odpowiadają tym, przed którymi dziś stoją urzędnicy imigracyjni. Z pewnością najważniejszą część tekstu P. Filipczaka na temat władz Konstantynopola, stanowią jego badania nad działaniami podejmowanymi przez prefekta miasta wobec wystąpień ludności, będących następstwem m.in. napięć religijnych, trudności gospodarczych czy walk fakcyjnych.

W kolejnym rozdziale (*Kościół i jego wpływ na życie mieszkańców Konstantynopola*, ss. 350-400) M.B. Leszka omawia relacje pomiędzy Kościołem konstantynopolitańskim a mieszkańcami Miasta. Badaczka analizuje wpływ, jaki miał lud Konstantynopola, na wybór patriarchy, np. podczas sporu pomiędzy Pawłem a Macedoniuszem. Niezwykle interesujący jest temat zamachów na patriarchów, m.in. Grzegorza z Nazjanzu, Nektariusza, czy samego Jana Chryzostoma. Autorka omawia także okoliczności wystąpień ludności przeciw depozycji niektórych biskupów, np. nielegalne zgromadzenia joannitów, czy sprawę Eufemiusza. Uwagi te uzupełnia udane podsumowanie dotychczasowych badań, dotyczących personelu pracującego na rzecz konstantynopolitańskiego biskupstwa oraz jego sytuacji materialnej. Z ostatnim zagadnieniem związana jest, poruszona w pracy bardzo szczegółowo, kwestia działalności filantropijnej Kościoła konstantynopolitańskiego. Znajdziemy tu omówienie różnorodnych fundacji charytatywnych, takich jak: domy pielgrzymkowe (*ksenodochia*), sierocińce (*orfanotrofia* i *brefotrofia*), przytulki dla osób starszych (*gerontokomia*) oraz ubogich (*ptochotrofia*). Szczególnie wiele miejsca poświęca autorka prawu azylu w kościołach Konstantynopola, analizując poszczególne przypadki jego zastosowania.

W następnym rozdziale (*Życie religijne mieszkańców Konstantynopola*, ss. 401-470) S. Bralewski zajmuje się aktywnością religijną konstantynopolitańczyków. Szczególny nacisk kładzie w swoich wy-

wodach na opis różnych przejawów pobożności, jak np. kultu Matki Bożej, krzyża czy relikwii.

W rozdziale *Apropozycja miasta* (ss. 433-470) T. Wolińska i M. Kokoszko ukazują problem zaopatrzenia Konstantynopola w wodę i żywność. Znajdują się tutaj m. in. opisy akweduktów oraz cystern konstantynopolitańskich.

Integralną część książki, choć mogącą stanowić materiał na osobną rozprawę, są rozważania M. Kokoszki na temat rodzajów pokarmów spożywanych przez konstantynopolitańczyków (*Smaki Konstantynopola*, ss. 471-575). Autor, ekspert w dziedzinie badań nad wczesnobizantyńską żywnością, przedstawia na ponad stu stronach rodzaje potraw przygotowywanych przez mieszkańców stolicy cesarstwa bizantyńskiego. Rozpoczyna od omówienia tych, które powstawały na podstawie zbóż: od pszenicy, poprzez jęczmień, na późniejszych gatunkach, takich jak proso i owiec, kończąc. Dzięki badaniom łódzkiego bizantynologa, możemy zapoznać się zarówno z potrawami stałymi (*mádza*), jak różnego rodzaju zupami (np. *ptisáne*). Czytelnik dowie się także, ile gatunków chleba wypiekano w Mieście. Sporo miejsca poświęcono serom i jajom, jako jednym z najpopularniejszych pokarmów spożywanych w Konstantynopolu. Szczegółowo omówiono, najczęściej niedostępne dla zwykłego Bizantyńczyka z powodu ich ceny, mięsa (drób, wieprzowina, baranina) oraz ryby (od *afýe* poprzez tuńczyka i bonito na rekinach kończąc). Skrupulatnie zanalizowane zostały rodzaje warzyw i owoców podawane na bizantyńskich stołach, również te niezbyt popularne dzisiaj, jak nieszpuka (*méspilon*, *epimelís*), czy też malwa (*maláche*). W części poświęconej przyprawom na szczególną uwagę zasługują rozważania na temat sosów – *garum* oraz *silfionu*. Z podrozdziału dotyczącego napojów dowiadujemy się ile rodzajów wody pitnej rozróżniali Bizantyńczycy, poznajemy także recepturę na przygotowanie takich specjałów, jak *fuska*.

W rozdziale M. Kokoszki odnajdujemy gotowe przepisy, co popularniejszych potraw bizantyńskich. Zapoznajemy się też z metodami konserwowania żywności, np. przy użyciu roztworu *hálme*. Na kartach omawianej książki autor przedstawia także opinie ówczesnych lekarzy (od Galena, poprzez Orybazjusza, Aecjusza z Amidy, Antyma, na Pawle z Eginu kończąc) na temat właściwości odżywczych i zdrowotnych poszczególnych produktów i potraw.

W kolejnym rozdziale (*Edukacja w Konstantynopolu*, ss. 576-642) A. Kompa charakteryzuje konstantynopolitańską oświatę. Dzięki jego pracy możemy zapoznać się ze szczegółową analizą cesarskich rozporządzeń, określających sytuację prawną konstantynopolitańskich nauczycieli. Omówione zostały także warunki finansowe, na jakie mogli liczyć retorzy czy też gramatycy. Autor przedstawia dzieje szkoły wyższej, stworzonej przez Teodozjusza II. W obszarze zainteresowania A. Kompy pozostają nie tylko edukacja prawnicza i filozoficzna, ale także medyczna i inżynierska, jak dotąd słabiej opracowane w literaturze przedmiotu. Autor rozdziału omawia też historię powstania bibliotek konstantynopolitańskich, w tym miejskiej, założonej przez Konstancjusza II.

W rozdziale kończącym omawianą publikację, T. Wolińska przybliża sposoby spędzania wolnego czasu przez mieszkańców Konstantynopola (*Rozrywki konstantynopolitańczyków*, ss. 643-669). Autorka omawia m.in. przedstawienia mimów, pantomimę, cesarskie święta brumalia. Osobny temat stanowią rozrywki, jakie miał do zaoferowania konstantynopolitański hipodrom, czyli wyścigi rydwanów oraz, znacznie rzadziej organizowane, zawody biegaczy. Oprócz nich w hipodromie odbywały się występy sceniczne, walki zwierząt i ze zwierzętami, czy też popis akrobatów. Miały one za zadanie wypełnić kibicom czas pomiędzy kolejnymi gonitwami.

Monografię łódzkich bizantynologów uzupełniają: przedmowa (s. 9-11) szczegółowe mapy wczesnobizantyńskiego Konstantynopola, indeksy (osób, nazw geograficznych i etnicznych, nazw konstantynopolitańskich, ss. 699-742), bibliografia oraz bogaty materiał ilustracyjny, zgromadzony przez autorów w czasie ich pobytów w Stambule.

Praca *Konstantynopol-Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesnobizantyńskim* stanowi z pewnością najobszerniejszą i najbardziej wyczerpującą monografię na temat stolicy cesarstwa bizantyńskiego, jaka ukazała się w ciągu ostatnich kilkunastu lat w literaturze światowej. Pomimo bogactwa treści, autorom udało się zachować przejrzystą koncepcję całości. Historia miasta jest tylko tłem dla obszernych rozważań dotyczących wszelakich aspektów życia mieszkańców stolicy cesarstwa. Poszczególne rozdziały pracy oparte są na wyczerpującej bazie źródłowej oraz literaturze przedmiotu, którą udało się zebrać autorom podczas licznych wyjazdów do najważniejszych ośrodków naukowych Europy Zachodniej oraz Stambułu.

Istotne części monografii, np. dotyczące kwestii społecznych, czy też diety ówczesnych konstantynopolitańczyków, wzbogacają znacząco dorobek bizantynologii światowej. Sądzę, że praca łódzkich uczonych wejdzie do obiegu naukowego i zainspiruje do dalszych badań, a ze względu na swą przystępną formę znajdzie odbiorców wśród szerokich rzesz czytelników, zainteresowanych dziejami cesarstwa bizantyńskiego.

Błażej Cecota
(*Instytut Historii UŁ, Łódź*)